

Турецько-російське зближення в галузі енергетики: що воно означає для України: реалістичний погляд із Туреччини

Ешреф Ялинкилиджли

Сьогодні енергетика накреслює на мапі світу розділові та об'єднувальні лінії. Відтак виникнення енергетичного партнерства між Туреччиною та Росією стає потенційною стратегічною проблемою для України, бо здатне похитнути її унікальне геополітичне становище в довгостроковій перспективі. Водночас Україна могла б здобути користь із глибшої кооперації з Туреччиною, дотримуючись славного «багатовекторного» підходу в зовнішній політиці, що колись асоціювався з Президентом Леонідом Кучмою. Цей вид співробітництва міг би ослабити російську систему енергетичних важелів геополітичного впливу на Євразію, зокрема на Україну та Туреччину, які нині залишаються дуже залежними від поставок російських енергоносіїв. Якщо це партнерство буде втілено в життя, Києву та Анкарі варто також знайти можливості для прискорення процесу їхньої європейської інтеграції.

Росія та Туреччина: від геополітичних суперників до торгових партнерів

Від історичної ворожнечі до багатопланового співробітництва

*Імперська доба:
порівняння до теплих вод «хворої людини»*

Упродовж століть між Російською імперією Романових і турецькою імперією Османів точилися тривалі, майже неперервні війни — на території, відомій сьогодні як центр Євразії. Основною причиною цього суперництва була геополітична конкуренція.

З одного боку, Османи панували над більш як половиною слов'янського світу — від Балкан до Кавказького узбережжя Чорного моря. З іншого — Романови жадали завоювати турецькі протоки, щоб дістатися теплих вод Середземного

моря й покінчити зі своєю суходольною ізоляцією. З часом росіяни зміцнили свою військову присутність на півдні, особливо в середині XIX ст., коли Османська імперія стала «хворою людиною Європи».

Холодна війна: ідеологічний розрив

Після розпаду Російської та Османської імперій у двосторонніх відносинах настав період відносної розрядки, якій сприяла атмосфера антиімперіалістичної риторики, що її прагматично використовували і Ататюрк, і Ленін. Цей медовий місяць у взаєминах між країнами раптово скінчився, коли після Другої світової війни Сталін відновив агресивні наміри Росії щодо турецьких проток. Тоді Туреччина почала поліпшувати свої відносини із Заходом: зі США — у військовій сфері через членство в НАТО, з Європою — в торговій і культурній сферах через інтеграцію в ЄС. Історичне рішення Туреччини приєднатися до Заходу також спричинило погіршення стосун-

ків із Росією в повоєнний період¹. Холодна війна, безперечно, стала найнижчою точкою в дипломатичних відносинах між цими державами.

Пострадянський період: пантурська ейфорія

Сподівання на співробітництво між Росією та Туреччиною виникло знову з розпадом Радянського Союзу 1991 року. Втім, незважаючи на це сподівання, відносини між країнами впродовж усіх 1990-х років були бурхливими. Відродження пантурської ейфорії в Туреччині Росія сприймала як прямий виклик її політиці близького закордону². До того ж напруженість між двома країнами впродовж десятиліття після розпаду СРСР посилювала низка проблем, пов'язаних із курдським питанням у Туреччині та чеченським – у Росії, суперечка довкола Нагорного Карабаху між Вірменією та Азербайджаном і продаж зенітно-ракетної системи С-300 грекам-кіпріотам. Словом, турецько-російські стосунки досі склалися здебільшого з політично-військового суперництва за імперської доби та ідеологічних розбіжностей під час холодної війни й у пострадянський період.

Зближення в новому тисячолітті

«Інфраструктура визначає суперструктуру»

Останнім часом Російська Федерація та Республіка Туреччина відкрили новий розділ у своїх взаєминах, і їхні стосунки почали швидко розвиватися. За останні десять років обидві держави перетворювали двосторонні відносини в співробітництво на базі обоюдної економічних інтересів і взаємозалежності. Зміни в усвідомленні загрози після негативного досвіду 11 вересня та розчарування у зв'язку з ухильною політикою ЄС щодо Туреччини сприяли виникненню швидкого турецько-російського зближення на підставі ідей євразійства³.

¹ Richard Weitz, "Russian-Turkish Relations: Steadfast and Changing," *Mediterranean Quarterly*, (21/3, Summer 2010), p. 61.

² Idil Tuncer, "The Security Policies of the Russian Federation: The 'Near Abroad' and Turkey," *Turkish Studies*, (Vol.1/2, Autumn 2000), pp. 103–108.

³ Igor Torbakov, "Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations," *The Jamestown Found-*

Утім, швидке зростання економічної взаємозалежності не обов'язково означає остаточне військово-політичне примирення. Натомість обидві держави обопільно виявили свій економічний потенціал у глобалізованому світі, в якому суперструктура (політика) набагато більше визначається інфраструктурою (економікою). Новий характер турецько-російських відносин дуже залежить від економічних інтересів, і це виявляється безпрограшною стратегією.

До багатомірного партнерства

Росія стала для Туреччини торговим партнером номер один, а Туреччина вийшла на вражаюче п'яте місце в зовнішній торгівлі Росії⁴. Рушій цього поточного економічного співробітництва – енергетичні взаємостосунки, і такий підхід однаково корисний для Росії та Туреччини: перша є найбільшим постачальником енергії до Туреччини, а друга на 2010 рік є другим за обсягом енергетичним ринком Росії в Європі і четвертим у світі. Утім, турецькі фірми дуже активно працюють у багатьох галузях російської економіки⁵, а туризм для турків – одна з найприбутковіших галузей, оскільки щорічно до Туреччини приїжджає більш як три мільйони російських громадян (друге місце після німців).

ation, October 2007, pp. 3–6, <http://www.jamestown.org/uploads/media/Torbakov-OP.pdf>. Більшість аналітиків думають також, що незначний інтерес ЄС до членства Туреччини спонукав турків розширити стратегічні зв'язки з Росією. Див. Thomas Seibert, "Turkey Woos Russia as EU Hopes Dim," *The National*, 12 August 2009, <http://www.thenational.ae/news/worldwide/europe/turkey-woos-russia-as-eu-hopes-dim>.

⁴ 2008 року обсяг торгівлі досяг 38 млрд доларів США і відтоді трохи знижувався внаслідок світової економічної кризи. Зараз Росія є другим торговим партнером Туреччини. Всі факти щодо турецько-російської зовнішньої торгівлі та макроекономічних перспектив у стосунках двох країн можна знайти на сайтах Міністерства економіки та Міністерства закордонних справ Республіки Туреччина: <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=Rusya%20Federasyonu>, <http://www.gumruk.gov.tr/tr-TR/abdisiliskiler/Sayfalar/RusyaBGH.aspx> and <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-federasyonu-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>.

⁵ Це переважно будівництво, текстиль, меблі, транспорт, харчова промисловість, побутова техніка та туризм.

З іншого боку, російські інвестиції в Туреччині вкладаються в енергетику, туризм, банкову справу, комунікації, гірничу промисловість та інші галузі інфраструктури. Такий розвиток подій призвів у квітні 2010 року до запровадження Росією та Туреччиною обоюдно безвізового режиму для 30-денного перебування громадян. На відміну від геополітичного суперництва обидві країни зараз здобувають користь від багатомірної економічної взаємозалежності — особливо в той час, коли західні ринки струшує руйнівна фінансово-економічна криза. Однак останнім часом дедалі більше домінування Росії у двосторонній торгівлі почало викликати в Туреччині певне занепокоєння.

Енергетичні стосунки: від імпорту до транзитної залежності

«Блакитний потік»: добрий привід для зближення

Підписання в грудні 1997 року угоди про будівництво газогону «Блакитний потік» (Mavi Akem) не лише лягло в основу двостороннього енергетичного співробітництва, а й створило умови для безпрецедентного зближення між Туреччиною та Росією. Цей чорноморський проект забезпечив Росії альтернативний шлях постачання енергоресурсів на Захід в обхід таких третіх країн, як Болгарія, Молдова, Румунія та Україна. Після впровадження в експлуатацію 2005 року «Блакитний потік» суттєво підвищив газову залежність Туреччини від Росії, звідки вона вже отримувала третину своєї нафти. Тепер Туреччина почала імпортувати з Росії ще й близько половини потрібного їй природного газу, причому переважна частина його надходить через «Блакитний потік»⁶.

⁶ За даними Міжнародної енергетичної агенції (2009 *Turkey Review Report*, р. 51, 67), 52% загального споживання газу та 32% загального споживання нафти в Туреччині забезпечує Росія: <http://www.iea.org/textbase/nppdf/free/2009/turkey2009.pdf>. Дані щодо газових і нафтових угод Туреччини можна знайти також на сайті державної енергетичної компанії BOTAŞ: <http://www.botas.gov.tr>. Щодо щорічних обсягів газу, транспортованих через «Блакитний потік», див. сайт Газпрому, величезного російського державного енергетичного монополіста: <http://gazprom.com/production/projects/pipelines/blue-stream/>.

Обидві сторони розглядали можливість збільшення пропускної спроможності «Блакитного потоку» для постачання російського газу на ринки східного Середземномор'я: в Ізраїль, Кіпр, Ліван і Сирію. Однак останні події в стосунках між Ізраїлем і Туреччиною, спільна діяльність Ізраїля та греків-кіпріотів із видобутку газу в Середземному морі й недавній вибір Президента Володимира Путіна на користь «Південного потоку» як головного стратегічного південного коридору Росії, схоже, на цей момент зняли це питання з порядку денного⁷. Навіть більше, «Блакитний потік» зараз не працює на повну потужність, що відвертає увагу Росії в бік проекту «Південний потік», над яким вона також має палке бажання співпрацювати з турецьким урядом.

«Південний потік»: конструктивна невизначеність

Статус і висока вартість трубопроводу «Південний потік» були важливими питаннями в переговорах між Росією та Туреччиною. Росія з великим ентузіазмом сприйняла можливість участі Туреччини, яку несподівано запропонував 2009 року її прем'єр-міністр Таїп Ердоган. Відтоді Росія очікувала «зеленого світла» від турецької сторони, тобто дозволу на будівництво трубопроводу у виключній економічній зоні (ВЕЗ) у турецькій частині Чорного моря. Згоду на це нарешті було отримано наприкінці грудня 2011 року, під час державного візиту міністра енергетики Туреччини Танера Їддиза до Москви. У питанні «Південного потоку» Туреччина залишила м'яч на російській половині поля. Анкара явно не зацікавлена в повноцінному партнерстві з Росією. Досі в стосунках з Росією Туреччина віддавала перевагу політично коректній стратегії, яку можна було б назвати конструктивною невизначеністю, але її теперішнє ставлення до проекту «Південний потік» знову звелося до позиції нейтралітету.

⁷ Ariel Cohen and Kevin DeCorla – Souza, "Eurasian Energy and Israel's Choices," *Mideast Security and Policy Studies*, (No. 88, February 2011), pp. 14–15, <http://www.biu.ac.il/Besa/MSPS88.pdf>.

Самсун – Джейхан: нове золоте дно

Погоджуючись на будівництво газопроводу «Південний потік», Туреччина сподівалася переконати найвищих російських посадовців підтримати проект нафтопроводу Самсун – Джейхан. Його учасниками на цей момент є Італія, Росія та Туреччина, і якщо цей нафтогін буде збудовано, через нього проходитиме щорічно 60 – 70 мільйонів тонн російської і казахстанської сирої нафти. Маючи протяжність 550 км, він починатиметься в місті Самсун на узбережжі Чорного моря й закінчуватиметься в середземноморському порту Джейхан. Завдяки цьому проекту Туреччина сподівається досягти двох стратегічних цілей: по-перше, скоротити обсяги транспортування нафти через Босфор і Дарданелли, що загрожує екологічній безпеці Стамбула та інших регіонів Туреччини, розташованих довкола проток; по-друге, об'єднати обсяги нафти, які надходять з нафтопроводу Самсун – Джейхан і з наявного нафтопроводу Баку – Тбілісі – Джейхан, що дасть змогу перетворити селище Джейхан на середземноморський Роттердам.

Упродовж тривалого часу Росія також сподівалася скоротити свою нафтову навігацію, адже близько двох третин усіх танкерів, що проходять турецькими протоками, плавають під російським прапором. У цьому питанні Росія надто покладалася на попередню ідею – нафтопровід Бургас – Александруполіс, або трансбалканський проект. Проте офіційний вихід Болгарії з цього проекту в грудні 2011 року дав підстави сподіватися, що нафтогін Самсун – Джейхан буде збудовано в найближчому майбутньому⁸.

Ядерне співробітництво: жест у бік Росії

Туреччина дуже прагне втримати Росію в орбіті своєї енергетичної стратегії. Задля цього будівництво першої турецької АЕС було без усякого тендеру віддано росіянам. Росія зараз має права

⁸ Див. "Samsun-Ceyhan Project Seen as Alternative for Russian Oil Export to Mediterranean," *Center for Economic & Social Development*, December 10, 2011, <http://cesd.az/new/2011/12/samsun-ceyhan-project-seen-as-alternative-for-russian-oil-exports-to-mediterranean/>.

на спорудження електростанції Аккую в Мерсіні поблизу Середземноморського узбережжя. І все ж таки співпраця в цій галузі просувалася дуже повільно – в основному через дедалі більше занепокоєння після катастрофи на Фукусімській АЕС в Японії. Крім того, задовольняючи потреби Туреччини в атомній енергії, Росія збільшила б її залежність у середньостроковій перспективі.

Енергетичні стосунки: від залежності до взаємозалежності?

Туреччина та Росія досить відчутно зміцнюють свої енергетичні зв'язки, хоча зараз ця співпраця більше на користь Росії, якщо брати до уваги обсяги торгівлі. На початку Туреччина потребувала російських енергоносіїв, але тепер країна стала надто залежною, й одна з чітких цілей турецької енергетичної політики полягає сьогодні в зниженні цієї залежності. Наприклад, відповідним сигналом стало те, що Міністерство енергетики та природних ресурсів Туреччини 2011 року не продовжило російсько-турецького контракту на постачання газу західним маршрутом через розбіжності в питанні ціни. Цю кризу було подолано через надання останньої російської знижки на газ із поверненням турецького гранту на «Південний потік».

Утім, і Росія почала залежати від вигідних енергетичних контрактів із Туреччиною, укладених за принципом «використовуй або втрачай», завдяки яким їй вдавалося продавати великі обсяги газу за високими цінами надійному партнерові через сталу експортну магістраль⁹. Російська транзитна залежність від Туреччини, мабуть, зростатиме в середньостроковій перспективі, отож енергетичну співпрацю Росії з Туреччиною з погляду попиту-пропозиції та транзитних послуг треба вважати взаємозалежною¹⁰.

⁹ Mark Mozur, "Turco-Russian Energy Relations: Interdependence and prospects for energy security," *The Washington Review of Turkish & Eurasian Affairs*, May 2011, p. 4. <http://www.thewashingtonreview.org/articles/turco-russian-energy-relations-interdependence-and-prospects-for-energy-security.html>.

¹⁰ Mozur, *Ibid.* pp. 2 – 4; Weitz, "Russian-Turkish Relations: Steadfast and Changing," *Ibid.* p. 67.

Турецько-російські взаємини: двогострий меч

Підтримувати в майбутньому рівні партнерські стосунки Росії і Туреччині буде, мабуть, важко, оскільки тут існує ціла низка властивих для взаємин цих країн обмежень.

Економічне. Попри те, що Туреччина та Росія стали дуже близькими партнерами в комерційному сенсі, їхні стосунки поліпшуються здебільшого на користь Росії — в основному внаслідок енергетичної залежності Туреччини. Туреччина є енергетичним нетто-імпортером, і частка імпорту енергоносіїв у загальному торговому дефіциті (більш як 90 млрд доларів США за січень — жовтень 2011 р.) становить 67%, з яких дві третини сплачуються Росії¹¹.

Інституційне. Незважаючи на туманні перспективи членства, інтеграція в ЄС залишається для Туреччини важливим пріоритетом. Та і ЄС не може в довгостроковому плані цілком ігнорувати Туреччину. Для Росії ж політичне приєднання Туреччини до Заходу означає обмеження варіантів політичного маневру. До того ж Туреччина є одним із ключових членів НАТО з дуже давніх часів. Доки вона залишатиметься в Євроатлантичному альянсі, вона не піде на компроміси за для Росії, зважаючи на основні проблеми безпеки в стосунках між НАТО та Росією.

Стратегічне. В історичному та геополітичному сенсі Росія та Туреччина відчують себе полярними протилежностями в межах загального євразійського простору. Останні політичні тенденції в обох країнах дають підстави припустити, що і в Росії, і в Туреччині поступово запроваджують проактивнішу зовнішню політику. Це стало очевидним за доби Путіна — Медведєва, коли Росія знову затвердилася як євразійська наддержавка й посилила свій підупалий вплив на те, що вона вважає своїм задвірком. З іншого боку, турецьку проактивну політику сприймають на Заході

¹¹ Див. турецьку щоденну газету *Sabah* за 13 грудня 2011 р.: "Cari Açıği Enerji Büyüttü / Energy Raised the Foreign Trade Volume". Див. також прим. 6.

як неоосманізм і ототожнюють зі стратегічним баченням міністра закордонних справ Ахмета Давутоглу. Хоча нестабільна ситуація на Південному Кавказі після серпневої війни 2008 року викликає в турецького керівництва певне занепокоєння, прагнення Туреччини в зовнішній політиці можуть знову повернути її від неоосманізму до якогось «нео-нео-пантюркізму», а такі зміни здатні на найближчі роки вселити в Росію підозри щодо Туреччини¹².

Російсько-турецький енергетичний танок: відлуння для України

Нова велика гра: енергетична головоломка

Відтоді, як добре відомі геополітичні погляди великих стратегів Маккіндера та Бжезинського поширилися зовнішньополітичними колами, Євразію вважають у світовій політиці центром всесвіту. Сьогодні суперництво великих держав у пострадянських регіонах, зокрема щодо транскаспійського та середньоазійського енергетичного хабу, підтверджує ці погляди¹³. Іран, Індія, Захід, Китай, Росія та Туреччина є природними учасниками цієї гри, і немає сумнівів, що їхні намагання впливають на регіональну та міжрегіональну політику.

У вузькому сенсі ця конкуренція спричинила напруженість між Росією та Заходом, яка зараз є більш очевидною на Кавказі, в Середній Азії, на Балканах і в Східній Європі. Кольорові революції в Грузії, Киргизстані та Україні, російсько-грузинська війна 2008 року та незалежність

¹² Ігор Торбаков приділяє цій ідеї чималу увагу. Він попереджає про невдоволення правлячих еліт Росії, чиє сприйняття неоосманізму вже нагадує старе суперництво на широких просторах колишньої Османської імперії, які вважають тепер належними до російської геополітичної сфери впливу. Див. Torbakov, "Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations," *Ibid.* p. 14.

¹³ Щоб зрозуміти походження цієї великої геополітичної гри, див.: Н. John Mackinder's *Democratic Ideals and Reality*, New York: W.W. Norton, 1997[1919]; Zbigniew K. Brzezinski's, *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostategic Imperatives*, New York: Basic Books, 1998.

Косова витлумачувалися саме з цього погляду й спричинили напруженість в євроатлантично-російських стосунках. Крім того, те, що Росія двічі — в 2006 і 2009 роках — перекинула газ Україні з серйозними наслідками для Центральної та Південно-Східної Європи, також прискорило енергетично-транспортні змагання за середньоазійські та закавказькі ресурси. З цією метою і Росія, і її клієнти започаткували кілька конкурентних трубопровідних проектів.

Головні стратегії сторін: нове стримування для Росії?

Для Росії енергоресурси є засобом «дипломатії м'якої сили»

Як найбільший постачальник енергоносіїв у Євразії Росія є вирішальним суб'єктом регіональної енергетичної дипломатії. Це завдання зазначено й у розділі про зовнішню енергетичну політику «Енергетичної стратегії Росії на період до 2030 року», в якій економічне зростання пов'язано зі стабільними енергетичними стосунками з головними клієнтами на світових енергетичних ринках¹⁴. З цією метою Росія через свого державного енергетичного монополіста — Газпром — визначає цінові механізми й транспортні магістралі таким чином, щоб стати єдиним мостом між азійськими та європейськими споживачами енергії¹⁵. Енергетичний важіль Росія агресивно використовує у своїй «дипломатії м'якої сили» з ЄС, особливо помітно — з Україною та Білоруссю, а також із Балтією та Балканами.

Туреччина: мрія про перетворення на євразійський енергетичний хаб

Завдяки своєму геополітичному розташуванню Туреччина швидко стає одним з енергетично-транспортних перехресть XXI століття. Оскільки країна є нетто-імпортером енергії, її основна мета в енергетичних взаєминах — стати енергетичним хабом Євразії. Керівництво Туреччини

¹⁴ Ministry of Energy of the Russian Federation, "Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030," Moscow, 2010, pp. 55–56. [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf).

¹⁵ Див. стратегію Газпрому: <http://www.gazprom.com/strategy/>.

сподівається підвищити енергетичну безпеку, реалізуючи поточні та майбутні трубопровідні проекти в країні та довкола неї¹⁶.

Однак через зростання енергетичних потреб Туреччині необхідна стратегія «великий ризик — великий вигреш», що передбачає також упевнену зовнішню політику¹⁷. Туреччина вже вдалася до такого ризику, коли підписувала «контракт століття» щодо трубопроводу Баку — Тбілісі — Джейхан, який сприймався як перший крок на шляху до її мети — стати одним з енергетичних хабів у Євразії. Країна досі є одним із наріжних каменів євразійсько-близькосхідного енергетичного коридору, що може допомогти їй у досягненні її стратегічних цілей між Сходом і Заходом.

Україна: як стати європейською в тіні Росії?

Інтеграцію в європейський ринок енергетичної системи України — найбільш вразливої країни з погляду агресивної енергетичної політики Росії — вважають важливим кроком в її орієнтації на Європу. За допомогою цього кроку український уряд хоче зміцнити транзитну роль країни в європейській геополітиці, а зрештою, можливо, наблизити перспективу її членства в ЄС¹⁸. Для зниження своєї залежності від природного газу Росії Україна шукає шляхи диверсифікації маршрутів постачання енергоносіїв за прийнятними цінами, розглядаючи, зокрема, можливість трубопровідних проектів у рамках цієї нової гри. Україна вже запропонувала проект «Білий потік», а її уряд зараз веде переговори з Росією щодо зниження ціни на газ.

Турецька стратегія батога та пряника: «Набукко» проти «Південного потоку»

Теперішні енергетичні стосунки між Туреччиною та Росією можуть перевернути всі політичні

¹⁶ Ministry of Energy and Natural Resources of Turkey, "2010–2014 Stratejik Planı," pp. 42–45. http://www.enerji.gov.tr/yayinlar_raporlar/ETKB_2010_2014_Stratejik_Planı.pdf.

¹⁷ Mert Bilgin, "Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Private Sector Involvement," *Turkish Policy Quarterly*, (Vol. 9/2, Summer 2010), p. 91.

¹⁸ Див.: "Energy Strategy of Ukraine for the Period Until 2030," pp. 13–14. http://www.ukraine_s_energy-strategy_2030_ENG.pdf.

й стратегічні розрахунки ЄС. Наразі ЄС поставив проект «Набукко» у свій порядок денний, щоб нейтралізувати найостанніший російський енергетичний важіль впливу¹⁹. У відповідь керівництво енергетичної галузі в Москві висунуло «Південний потік». Туреччину та Україну було автоматично втягнуто в цю гру, в якій їхні стратегічні позиції щодо Росії та ЄС визначаються перманентними енергетично-дипломатичними війнами.

Росія віддає головну перевагу проекту «Південний потік» і розглядає його як четверту артерію в південному енергетичному коридорі ЄС. Завдяки цьому проекту росіяни сподіваються перекачувати природний газ на європейські ринки і з Росії, і з Середньої Азії. З іншого боку, європейці підштовхують Туреччину до участі в підтримуваному ЄС проекті трубопроводу «Набукко», ініційованому задля ослаблення панівної позиції Газпрому в постачанні енергоносіїв до Європи. Турецький уряд навіть підписав 13 липня 2009 року міжурядову угоду щодо «Набукко».

Однак Туреччина продовжує хитатися між цими двома таборами залежно від своїх стратегічних пріоритетів. Зважаючи на застій у стосунках з ЄС, Туреччина чіпляється за Росію, удаючи співпрацю над «Південним потоком». Запит на участь Туреччини Росія свідомо відклала, але врешті-решт санкціонувала у грудні 2011 року. Турецький маневр із «Південним потоком» пояснюється двома головними чинниками. По-перше, Туреччина вважає, що «Південний потік» не буде впроваджено в експлуатацію через брак капіталу. По-друге, вона намагається переконати Москву завершити спорудження трубопроводу Самсун – Джейхан²⁰. У відповідь Росія публічно висловила незадоволення зволіканням Туреччини з «Південним потоком» і розглянула

інші ймовірні варіанти на кшталт транспортування скрапленого природного газу, але відмова від «Південного потоку» є, мабуть, не більш як тактичним блефом²¹. Крім того, недавній дозвіл Туреччині на будівництво трубопроводу «Південний потік» в її виключній економічній зоні в Чорному морі, схоже, заспокоїв російську сторону щодо майбутнього цього проекту.

У цьому сенсі офіційна підтримка Туреччиною і «Набукко», і «Південного потоку» не обов'язково означає, що Анкара вірить у «Південний потік». Щодо цього проекту позиція турецького уряду досі здається вкрай невизначеною. Цей проект поступово стає одним із засобів політичного шантажу європейських країн, чіє керівництво зіткнулося з перешкодою у вигляді вето, накладеного французами та греками-кіпріотами на розгляд енергетичного питання, яке вважається дуже важливим для Туреччини з огляду на її енергетичні пріоритети. До того ж останні події у Франції (ухвалення закону з вірменського питання) дають Туреччині додаткові приводи для зволікання з «Південним потоком» (частка EDF, найбільшої французької енергетичної компанії, в цьому проекті становить 15%).

Зростання геополітичної значущості Туреччини дає підстави припустити, що рано чи пізно ЄС потребуватиме турецької допомоги у своїй південній енергетичній стратегії²². З одного боку, ЄС хоче від Росії дотримання Третього енергетичного пакета, щоб скоротити гегемонію Газпрому на європейському енергетичному ринку, що завжди дратувало Москву. З іншого — ЄС не може порушити енергетичного питання через французьке та кіпрське вето на перемовини з Туреччиною, що також усуває цю країну з європейських енергетичних перспектив. Крім того, енергетичні компанії в країнах ЄС, як-от італійська Епі, не вагаються щодо співпраці з Газпромом задля здійснення трубопровідних проектів, незважаю-

¹⁹ Zeyno Baran, "EU Energy Security: Time to end Russian Leverage," *The Washington Quarterly*, Vol. 30:4, Autumn, 2007, pp. 131–144.

²⁰ Barçın Yinanç, "Old Rivals, New Partners: Russia and Turkey, Tied by Energy Dependence," *Hürriyet Daily News*, August 9, 2010. <http://archive.hurriyetdailynews.com/n.php?n=russia-and-turkey-tied-by-energy-dependence-2010-08-09>.

²¹ Euractiv, "Russia, Turkey in South Stream Tug of War," March 17, 2011. <http://www.euractiv.com/energy/russia-turkey-south-stream-tug-war-news-503197>.

²² Bezen Balamir Coşkun and Richard Carlson, "New Energy Geopolitics: Why Does Turkey Matter?" *Insight Turkey*, Vol: 12/3 2010, pp. 214–217.

чи на прагнення ЄС до консолідованої позиції в енергетичній політиці. Словом, ЄС не видається послідовним у своїй енергетичній стратегії, і все це підштовхує Росію і Туреччину до зближення між собою.

Проте і з «Набукко», і з «Південним потоком» існують очевидні проблеми. Наприклад, найнагальнішою проблемою для «Набукко» є нестача ресурсів, і уряд Азербайджану є наразі єдиним активним постачальником. Туркменістан вже продає величезні обсяги газу Китаю, тимчасом як позиція США щодо Ірану робить сумнівною перспективу отримання вуглеводневої сировини з цієї країни. Що стосується ресурсів Близького Сходу, зокрема газу з Іраку та Катару, то цей регіон відзначається нестабільністю, і допомога Туреччини буде тут вирішальним чинником упродовж тривалого часу. У випадку «Південного потоку» також украї потрібен капітал, і самої лише згоди Туреччини не досить для здійснення такого великого проекту.

З іншого боку, Росія в цій грі більше не самотня, особливо в Кавказькому та Середньоазійському нафтогазоносних басейнах, де нові незалежні держави, багаті на енергоресурси, також почали використовувати східні напрямки для їх продажу та здійснення інших трубопровідних проектів спільно з дуже зацікавленими в енергоносіях Китаєм та Індією. Тобто та сама проблема ресурсів може виникнути й для «Південного потоку», навіть якби його було збудовано в найближчому майбутньому.

Усе це гальмує реалізацію трубопровідних проектів і робить розвиток подій в енергетичній геополітиці трохи непередбачуваним. Водночас Туреччина поступово стає ще однією непрогнозованою змінною в цій грі й застосовує політику батога та пряника і до Заходу, і до Росії. Попри те, що її пріоритетом раніше був заявлений «Набукко», турецькі енергетичні боси зробили серйозне стратегічне застереження Євросоюзу своїм жестом у бік Росії у зв'язку з «Південним потоком». У цьому сенсі ставлення ЄС до Туреччини також може бути вирішальним на останньому етапі.

Проте у теперішній політичній атмосфері ЄС не дає позитивного сигналу щодо застосування спільної енергетичної політики. За цих обставин Туреччина недавно спробувала зробити новий стратегічний крок на випередження для виходу з політичного глухого кута, створеного цими конкуруючими проектами. Керівники турецької енергетичної галузі внесли до порядку денного проект Трансанатолійського газопроводу (TANAP), через який азербайджанський газ надходитиме на європейський ринок. Таким чином, Туреччина робить ставку на азербайджанські газові ресурси до того часу, як Росія зможе збудувати «Південний потік». Між іншим, вона хоче збудувати турецьку гілку «Набукко» до того, як європейці запропонують логічну й спільну для всього ЄС енергетичну політику.

Перспективи для української зовнішньої політики

Інтенсивність енергетичних зв'язків між Росією та Туреччиною може стати стратегічним викликом Україні, оскільки в цій новій енергетичній грі вона зрештою може й програти. Україна видається найслабшою ланкою в тому сценарії, за яким південна стратегія ЄС має реалізовуватися за допомогою цього нового турецько-російського проекту на Чорному морі. Якщо це станеться, то ця геополітична конкуренція за євразійський енергетичний хаб може поставити хрест на власних політичних цілях і планах України.

Словом, кожна російська спроба енергетичного партнерства з Туреччиною має за мету применшити роль України в транспортуванні енергоносіїв, яке є одним з її основних геополітичних активів і ключем до європейської енергетичної безпеки. Вибір Росією Туреччини для транспортування газу в обхід України може рішуче повернути Україну до геополітичної орбіти Росії і применшити її геополітичне значення для Заходу²³. Останні російсько-українські енергетичні супе-

²³ Див.: Natalia Shapovalova, "Kremlin wants Ukraine to be Energy Inefficient," Kyiv Post, September 17, 2010. http://www.kyivpost.com/news/opinion/op_ed/detail/82722/.

речки лише підвищують важливість Туреччини для Заходу з погляду доступу до євразійських покладів енергоносіїв²⁴. Якщо так триватиме далі, Україна може залишитися не більш як «санітарним кордоном» або буферною зоною між Росією та Заходом. Коротко кажучи, вибір Туреччини може мати вирішальне стратегічне значення для України. Якщо Туреччина погодиться на співпрацю з Росією в реалізації «Південного потоку», то Україна втратить свою стратегічну привабливість в очах західних політиків і повернеться до становища фактичного сателіта Російської Федерації. Після того, як Туреччина дала «добро» на «Південний потік», така перспектива є досить реальною, і тиск Росії на Україну може посилюватися вже найближчим часом²⁵.

Висновки: до турецько-українського партнерства на принципах близького закордону

У середньостроковій перспективі Туреччина прагнучим зменшення своєї енергетичної залежності від Росії. Керівництво країни добре усвідомлює також, що Туреччина не самотня у своїх намаганнях імпортувати енергоносії з Кавказу, Середньої Азії, Близького Сходу та країн Магрибу. Анкара співпрацюватиме з Москвою лише для того, щоб збільшити транзитну залежність Росії від Туреччини. Однак без проекту Самсун – Джейхан будь-який спільний із Росією турецький проект тільки підвищить і без того тривожну енергетичну залежність країни від Росії і торговий дефіцит у стосунках із нею. Реальна політика цієї нової великої гри потребує партнерства Туреччини з Україною.

Інтереси обох країн як початківців у новій енергетичній грі взаємопов'язані. Оскільки і Україна,

і Туреччина залежать від імпорту енергоносіїв із Росії, вони можуть скооперуватися в басейні Чорного моря, як це вже сталося зі співробітництвом Італії та Туреччини у Середземномор'ї, давши добрі результати²⁶. Стратегічне співробітництво між Туреччиною та Україною можна назвати турецько-українським партнерством на принципах близького закордону. За добросусідських стосунків та обопільної вигоди таке партнерство має потенціал для усунення побічних наслідків «м'яких» енергетичних засобів впливу Росії на обидві країни, а також на ЄС. Туреччина та Україна можуть, зокрема, співпрацювати в п'ятьох ключових сферах.

- **Енергетика.** Туреччина та Росія мають підтримувати преференції одна одній в енергетичній політиці, зважаючи на енергетичну геополітику в Євразії. Якщо південний коридор ЄС перетинатиме Чорне море, то цим трубопроводом має бути «Білий потік», а не «Блакитний потік». Якщо задля цього буде реалізовано проект «Набукко», то Україну можуть запросити приєднатися до нього або стати одним із його споживачів. Крім того, Туреччина може допомогти Україні з доступом до багатих на енергоресурси країн Близького Сходу і тюркського світу, використовуючи свій дедалі більший вплив у цьому регіоні. Туреччина вже отримує каспійську нафту через нафтогін Баку – Тбілісі – Джейхан. І, нарешті, обидві країни можуть скооперуватися для видобутку газу та нафти в Чорному морі.
- **Економіка.** Візит Президента Віктора Януковича до Туреччини в грудні 2011 року засвідчив, що Україна та Туреччина дуже прагнуть економічної співпраці. Угода про зону вільної торгівлі та безвізовий режим, що стали предметом обговорення, пішла б на користь обома країнам у таких галузях, як енергетика, транспорт, гірнична справа, туризм, розвиток інфраструктури й високі технології. Обсяг торгівлі між Україною та Туреччиною, за прогнозами, має 2020 року досягти 40 млрд доларів США.

²⁴ Mete Göknel, "The Russia-Ukraine Natural Gas Crisis: An Opportunity for Turkey?" *Eurasia Critic*, March 2009. <http://www.eurasiacritic.com/articles/russia-ukraine-natural-gas-crisis-opportunity-turkey>.

²⁵ Див., наприклад: Wojciech Konończuk, Sławomir Matuszak, and Ewa Paszyc, "Russian-Turkish Agreement on the South Stream Pipeline – An instrument of pressure on Ukraine," *Centre for Eastern Studies*, January 4, 2012. <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2012-01-04/russianturkish-agreement-south-stream-pipeline-instrument-pressure-uk>.

²⁶ Див.: Çiğdem Üstün, "Energy Cooperation Between Import Dependent Countries: Cases of Italy and Turkey," *Perceptions*, Vol. XVI, No. I, Spring, 2011, pp. 71 – 89.

Словом, «стратегічне партнерство на вищому рівні» України та Туреччини може мати цілком надійну економічну основу.

- **Політика.** Для обох країн пріоритетним напрямом у зовнішній політиці є Європа, і вони можуть прискорити свою європейську інтеграцію, підтримуючи та лобіюючи одна одну. Таке об'єднання зусиль допомогло б Україні і в дотриманні багатовекторного зовнішньополітичного курсу, оскільки країні досі доводиться балансувати між Росією та Заходом. З цього погляду Туреччина може слугувати певним мостом між Україною та мусульманським світом назагал, створюючи новий вектор на південному фланзі країни.
- **Військова сфера.** Туреччину варто розглядати як гаранта безпеки в Чорноморському регіоні, зважаючи на те, що вона успішно виконувала цю роль для Росії з часів Конвенції Монтре 1936 року. Єдиний морський вихід України назовні пролягає через турецькі протоки, а Туреччина впродовж кількох десятиліть була дуже надійним партнером для всіх держав Чорноморського узбережжя. Тому як член НАТО з 1952 року вона може активно сприяти перспективам членства України в Євроатлантичному альянсі.
- **Культура.** Обидві країни мають спільне історичне минуле, про що сьогодні часто забувають. Контакти між обома народами не повинні обмежуватися туристичними подорожами. Кримські татари, які мешкають в обох країнах, можуть стати мостом між Туреччиною та Україною. Чорне море має не роз'єднувати ці країни, а радше бути для них спільним простором сталого миру та партнерства, що є неодмінною умовою турецько-українських відносин у XXI столітті.

Подяка

Висловлюю щирю подяку передусім Вірі Нанівській, директору МЦПД, яка забезпечила в Центрі надихаючу атмосферу для написання цієї аналітичної праці. Я дуже вдячний також Ільгару Газізулліну: його зауваження допомогли мені належним чином систематизувати цей аналіз, а конструктивний підхід стимулював мене під час дослідницької праці в МЦПД.

Я також надзвичайно зобов'язаний одному з найвідоміших українських аналітиків у галузі енергетики Михайлові Гончару, директору енергетичних програм Центру NOMOS. Спілкування з ним і його колегами Сергієм Жуком і Андрієм Чубиком вельми допомогли мені у впорядкуванні цієї статті.

Окрема подяка — співробітникам МЦПД, особливо Ігореві Шевлякову, Вівіці Вільямс, Ларіону Лозовому, Марті Семеряк та Ірині Патроник, чия допомога та позитивне ставлення були дуже добрим стимулом для моєї роботи в МЦПД. І, нарешті, хочу подякувати нашому «ІТ-рятівнику» Олександрові Бевзицькому.

Ешреф Ялинкилиджли — магістр політології та міжнародних відносин, Центр російських і євразійських досліджень, Упсальський університет, Швеція.

“Європейські акценти” — періодичне видання МЦПД, яке запроваджує дискусію з важливих питань європейської інтеграції України та політики ЄС стосовно України.